

**ЧІФДОМ ЯК ЕТАП СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ВАРВАРІВ
ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ НАПЕРЕДОДНІ "ГОТСЬКИХ" ВІЙН**

*Статтю присвячено питанням суспільно-політичного розвитку варварського населення
Північного Надчорномор'я в кінці II – на початку III ст. н.е.*

Ключові слова: *варвари, Північне Надчорномор'я, вождь, археологічні культури.*

Питання суспільно-політичного розвитку варварського населення Південно-Східної Європи є одним із найважливіших, оскільки дає змогу пояснювати конкретні історичні події загалом і події "готських" війн зокрема. Ця тема залишається порівняно слабо розробленою, оскільки далеко не завжди може бути дослідженою як за допомогою археологічних, так і з використанням нечисленних писемних джерел [1].

Можна констатувати, що питання суспільно-політичного розвитку лісостепових племен регіону в кінці II – на початку III ст. н.е. залишається відкритим. Більшу увагу дослідників привертало це питання стосовно часу існування черняхівської культури [2], ніж щодо періоду напередодні її існування. Але оскільки черняхівська археологічна культура формувалася на основі археологічних культур, які є предметом огляду, видається можливим використовувати розробки та дослідження, які стосуються першої.

У найбільш загальному вигляді суспільно-політичний устрій варварського населення цього часу можна охарактеризувати терміном, запропонованим Л.Г. Морганом, – воєнна демократія", що позначає особливий період розвитку, проміжну стадію між родовим та класовим суспільством [3]. Воєнну демократію також можна вважати фінальною стадією первіснообщинного ладу та періодом переходу до утворення класів і держави [4]. На цій стадії свого розвитку в суспільстві значну роль відіграють народні збори, на яких вирішуються головні питання, зокрема питання війни та миру, а також обираються провідники суспільства. У таких суспільствах простежується зростання ролі військових вождів та нобілітету – окремих знатних сімей. Характерними рисами є утворення майнової нерівності між різними сім'ями та родами, розпад роду, з одного боку, та консолідація племені – з іншого, виникнення протиріч між племенами та зіткнення між ними, що набувають характеру війни-грабунку; розвиток практики союзів племен; утворення військових дружин та поширення практики організації військових набігів; розвиток озброєння, чому сприяла металургія; вирішальна роль озброєного народу; зміцнення суспільної верхівки військової демократії [5].

Зміни в суспільно-політичній сфері життя суспільства прямо пов'язані зі змінами в його суспільно-економічному житті. Саме змінами в суспільно-економічній сфері будь-якого суспільства детерміновані зміни в його суспільно-політичному житті. Перші виступають базисними щодо останніх, з іншого боку, зміни в суспільно-політичній сфері призводять і до змін суспільно-економічної галузі, тобто ці аспекти життя є взаємообумовленими [6]. Як ми побачили з попереднього огляду суспільно-економічного життя варварських народів, для розглядуваного часу кінця II – початку III ст. н.е. характерні, з одного боку, прогресивні зміни у сфері виробництва, з іншого – порівняно рівний розвиток цієї сфери життя населення лісостепового регіону.

Отже, усі розглянуті нами суспільства лісостепової частини Південно-Східної Європи в суспільно-економічному аспекті знаходилися на етапі розкладу первіснообщинного ладу, що знайшло своє відображення в таких рисах: існуванні парної сім'ї та територіальної сусідської общини, початку виділення професійного ремісничого виробництва та соціальної і майнової стратифікації, для цього часу поки що слабо фіксованої в археологічних матеріалах [7].

Найбільшу увагу дослідників привертає суспільно-політичний розвиток східногерманських племен, до яких тією чи іншою мірою відносять представників вельбарської та пшеворської археологічних культур, що ототожнюються з племенами готів та вандалів, відомих із писемних античних джерел. Цей інтерес пов'язаний, насамперед, із тим, що у зв'язку з появою вказаних племен у Східній Європі відбуваються і значні суспільно-політичні зміни в регіоні та формування нової поліетнічної та, імовірно, політичної спільноти, яка представлена черняхівською культурою.

Наявність скарбів та свідчення писемних джерел дозволяють припускати в суспільстві, яке представляє вельбарська культура, існування кількох соціальних категорій: військових вождів

(царів), знатних людей, простих общинників та патріархальних рабів [8]. Але стратифікація в суспільстві все ж була незначною і для IV ст. н.е. Фактично, для першої половини I тис. н.е. в образі германських племен ми маємо родоплемінне варварське суспільство на пізній стадії свого розвитку, що є характерним для всіх германських племен першої половини I тис. н.е. [9].

Свідченням суспільної стратифікації в племен липицької культури та виділення племінної верхівки є окремі багаті поховання з Колоколина, Чижикова, на могильнику в Звенигороді [10].

Виділяються багаті поховання суспільної верхівки й на пам'ятках Поянешті-Виртешкої культури, що дозволяє робити висновок про початок процесу формування класових відносин та військову демократію в середовищі цього населення [11]. На користь останнього безпосередньо вказує інформація писемних джерел, які свідчать про існування в карпів потужного політичного об'єднання вже на початку III ст. н.е., яке в середині цього століття складало деякий час конкуренцію аналогічному об'єднанню східногерманських племен та археологічні свідчення про можливість входження до нього якоїсь групи сарматів [12]. Дослідники виділяють чотири види поховань, які можуть вказувати на поступовий процес майнової та, можливо, суспільної стратифікації [13]. Припускається вплив Римської імперії на інтенсифікацію цих процесів та політичну консолідацію племен, які становили безпосередню периферію Дакії [14].

Основну кількість пам'яток пшеворської культури на території Верхнього Подністров'я та Західного Побужжя дослідники відносять до 150-260 рр. н.е. До цього часу належить поява могильників у Добростанах, Кристинополі, Переводові та значна кількість одиничних поховань [15]. Ці окремі поховання чи невеликі могильники, де поховано чоловіків із предметами озброєння, що трапляються серед синхронних пам'яток липицької, карпатських курганів, зарубинецької культур на території від верхів'їв Західного Бугу до Закарпаття та від верхів'їв Дністра до верхів'їв Случі і Південного Бугу, вважаються свідченням просування загонів кінних воїнів із Повіслення через Верхнє Подністров'я і Прикарпаття в північно-східні райони Семиграддя, розташовані поблизу північно-східних кордонів римської провінції Дакії [16]. Нещодавно відкриті пам'ятки свідчать, що такі військові загоны просувалися також вододілом Дністра та Прип'яті, піднімаючись притоками останньої на землі, зайняті з кінця II ст. н.е. племенами вельбарської культури [17]. Збільшення кількості пшеворських пам'яток у Подністров'ї та Західному Побужжі наприкінці II – початку III ст. н.е. пояснюється новою хвилею пшеворського населення з території Посання та Мазовії [18]. Крім просування військових загонів на означених територіях, перелічені пам'ятки свідчать і про появу професійних воїнів у суспільстві, оскільки поховання містять специфічну зброю та спорядження (мечі, шпори, умбони щитів), що могли бути екіпіровкою виключно воїнів-професіоналів [19]. А це, у свою чергу, досить чітко вказує на появу якоїсь кількості додаткового продукту, що міг бути спрямований суспільною верхівкою на фінансування таких формувань, які не були задіяні в суспільному виробництві. З іншого боку, поява професійних військових свідчить про підвищення в суспільстві влади та авторитету військових вождів, діяльність яких у цей час, очевидно, була активною та актуальною для реалій життя.

На базі аналізу писемних джерел, які стосуються вестготського суспільства IV ст. н.е., його структура реконструйована таким чином. Основну масу суспільства становили вільні люди, що брали участь у народних зборах та військових походах. Виділяються рядові вільні воїни, що становили переважну більшість, та окремі загоны, очевидно, професійних воїнів, що виконували функції почту та особистої охорони королів і вождів. У суспільстві були окремі знатні сім'ї, із середовища яких обиралися військові вожді, королі та послы. Водночас немає підстав говорити, що навіть у IV ст. н.е. знатні роди виділялися юридично як окремий привілейований прошарок. Влада королів обмежена інститутами родоплемінного ладу і тому не була стабільною та постійною, оскільки вони обиралися всім вільним суспільством. Водночас, зараз не має підстав говорити, що навіть у IV ст. н.е. у готських племен існував адміністративний апарат мирного часу. Міцної єдності та загального управління у вестготських племен не було, й окремі королі управляли одним чи кількома племенами. Загальне ж (тимчасове) їх об'єднання могло відбуватися лише в екстраординарних випадках: під час підготовки походу на римські провінції, захисту тощо [20].

Зазначені риси, характерні для соціально-політичного розвитку варварського землеробського населення, дозволяють допускати, що суспільство в кінці II – на початку III ст. н.е. знаходилося на етапі воєнної демократії, який отримав назву "чіфдом" (від англійського chief – вождь), або – "вождівство". Це – проміжний етап у процесі політичної інтеграції на шляху від додержавних форм до держави, який є універсальним феноменом [21]. Достеменно відомий устрій полінезійського чіфдому, який являв собою територіально-кущову систему ієрархічно

підкорених общин на чолі з ієрархічно ранжованими лідерами. Критерієм ієрархії, заснованої на принципах конічного клану, є генеалогічна віддаленість від головної лінії старшого лідера, що визначає ранг та авторитет конкретної особи. Центральна влада при цьому є слабкою, і її головною функцією є адміністративно-економічна, яка полягає в забезпеченні максимізації додаткового продукту. Військова функція центру полягає в збереженні та зміцненні існуючої структури, нейтралізації та приєднанні сусідніх чіфдом [22]. Нерівність у суспільстві – чіфдом є не дуже помітною, і стандарти життя верхівки та рядових членів не є різко відмінними. Проте відмінність між ними полягає, насамперед, у нерівності статусу перших порівнян з другими, відмінність у регаліях, прикрасах і т.і. [23].

Якщо допускати перебування суспільно-політичного розвитку варварських землеробських племен на стадії чіфдому, то стає досить зрозумілим хід історичних подій у регіоні. Одну з провідних ролей у ньому, очевидно, відіграють племена східних германців, рух яких у регіоні фіксується в кінці II – початку III ст. н.е. Вірогідно, племена, представлені в археологічному матеріалі насамперед пам'ятками вельбарської культури, уже на стадії свого переселення з берегів Балтійського моря являли собою вождівство (одне чи кілька) з високим рівнем мобілізації суспільства. Це було життєвою необхідністю під час руху чужими й часто ворожими територіями. Високий рівень мобілізації дозволив східним германцям встановити свій контроль над основною масою слов'ян, скіфо-сарматів та дакійців уже на середину III ст. н.е. [24].

У результаті появи готських племен – носіїв вельбарської культури в регіоні – політична ситуація зазнає значних змін: відбувається процес розпаду старих та виникнення нових племінних союзів як політичних утворень. Очевидно, що ці об'єднання теж являли собою політичні організації типу вождівств різного рівню складності.

На чолі нових політичних утворень, у межах черняхівської культури стають готи, що може відповідати для IV ст. н.е. "державі Германаріха" [25]. Уважається, що готи становили військово-адміністративну касту в суспільстві варварських народів Східної Європи [26].

У такому разі можна сказати, що східні германці, які переселилися до регіону, являли собою складне вождівство, яке в результаті ефективної внутрішньої організації встановило свій контроль над місцевими аналогічними, але не такими потужними та консолідованими політичними утвореннями й поширило на них свою владу, створивши таким чином, новий (чи нові) чіфдом. Перебування східних германців на керівних позиціях у цих утвореннях може вказувати на користь побудови системи влади на тих же принципах конічного клану, однак зі своїми особливостями. Ці особливості полягали в тому, що новостворений конічний клан являв собою вихідців з одного чіфдому – східногерманського племені готів, які становили адміністративний апарат та апарат примусу в чужорідних для них суспільствах. Звичайно, така ситуація не відкидає можливої участі й представників автохтонного населення в процесі управління та керівництва. Адже для політичної організації типу вождівства й можливості долучення до влади та авторитету в суспільстві головним була не належність до якоїсь етнічної чи культурної групи, а успішність виконання функцій і, що найголовніше, – вірність існуючій владі, під якою мається на увазі, насамперед, особа конкретного вождя. Тобто керівна роль готів, імовірно, мала найвищий свій рівень саме під час завоювання ними головуючих позицій у суспільстві Південно-Східної Європи. Після стабілізації влади, якщо така стабілізація існувала взагалі, не менш імовірним здається залучення до системи управління суспільства представників місцевого населення. Очевидно, установа контролю східних германців над значною частиною населення регіону відбулося ще напередодні "готських війн", які були вже одним із наслідків таких змін. Водночас активна й керівна роль східногерманських племен під час "готських" війн могла, зрештою, призвести до консолідації та розширення цього утворення з подальшою стабілізацією влади.

Вірогідно, що процес переселення східногерманських племен до Південно-Східної Європи призвів і до інших, крім зазначених, змін у суспільно-політичному розвитку населення регіону. Зокрема, ця міграція витіснила частину місцевого населення з території Волині та Південного Побужжя до Подністров'я у східні та південні регіони (Середнє Подніпров'я та Буджацький степ) [27]. Наслідком стало формування на території Подністров'я якогось нового політичного об'єднання, що ґрунтувалося початково, імовірно, на засадах захисту від агресії прийдешніх племен [28]. Тому можливим є формування тут ще одного вождівства, консолідація суспільства в якому базувалася на оборонних функціях цієї структури.

На користь існування вождівств у Південно-Східній Європі ще до формування черняхівської культури та встановлення політичного контролю готів, чітко фіксованого вже на час "готських війн", можуть свідчити вдалі й активні дії племені карпів у регіоні, які, очевидно, мали

досить міцну політичну структуру. Фактично, політичне утворення карпів було консолідоване раніше за готське політичне утворення, на користь чого свідчать потужні напади карпів на нижньодунайські провінції Римської імперії в 210-х рр. н.е. Можливо, більш ранньому початку їх нападів сприяло безпосереднє розташування неподалік провінцій Римської імперії, що могло так чи інакше призвести до більш інтенсивного суспільно-економічного розвитку [29], який призвів і до порівняно ранішого виходу цього суспільства на вищий рівень та його консолідації. Це видно, зокрема, з нападу, який здійснили карпи в 214 р. н.е. на західнопонтійські міста, зокрема Тіру [30]. Протягом усього III ст. об'єднання карпів було постійною загрозою для земель Римської імперії на Нижньому Дунаї. Його силу і з конкуренції готам, яка існувала ще на початку "готських війн" [31].

Характерною рисою кочових народів протягом усієї історії є ієрархічна побудова ланок суспільної структури, так званий "воєнно-кочовий" агрегатний стан суспільства. Водночас усередині суспільства кочівників відносини нерівності залишаються нерозвинутими. Це тісно пов'язано зі специфікою суспільно-економічної сфери, яка, як було показано вище, є порівняно стабільною в тому розумінні, що має чітко визначені межі розвитку й не може бути інтенсифікована. Тому, відповідно до цього, й розвиток суспільно-політичної сфери такого суспільства мав певні, чітко визначені межі. Суспільні інститути кочівництва, що ґрунтувалися на його способі господарювання, є більш адаптованими та залежними від природного середовища й спеціалізовані, а отже, консервативні [32]. Тільки у відносинах із тим чи іншим чином підкореними сусідами-землеробами кочове суспільство виступало як пануючий етнос. Кочівницька верхівка виконувала функції вищих ланок адміністративного апарату, а рядові скотарі – функції апарату примусу. Така ситуація зберігалася навіть у кочових суспільствах, які завоювали величезні території та маси землеробського населення (сюнну, Тюркський каганат, Золота Орда та ін.). Для останніх у сучасних дослідженнях існує спеціальна назва "кочові імперії", але внутрішній суспільно-політичний розвиток цих суспільств залишався на одному рівні, відмінність же полягала в стосунках їх із землеробською підсистемою "імперій". [33].

Відповідно, і суспільство сарматів розглядуваного періоду у своєму суспільно-політичному розвитку не перейшло вище за рівень "кочових імперій", переживаючи епоху розвинутої воєнної демократії [34]. Кочове суспільство на цій стадії розвитку являло собою народ-військо й вело активну зовнішньополітичну діяльність, яка знаходила свій прояв у чисельних грабінницьких походах, завоюваннях тощо. Такий вектор зовнішньополітичної діяльності кочового суспільства обумовлений особливостями його господарської діяльності [35]. В історії сарматських племен Північного Надчорномор'я кінця II – початку III ст. н.е. ця риса знайшла своє відображення в знищенні пізньоскіфських городищ на Дніпрі, міграції на територію Кримського півострова, участі в Маркоманських війнах та інших нападах на дунайські провінції Римської імперії [36]. Ці дії не в останню чергу були зумовлені специфікою суспільно-економічного розвитку, яка потребувала крім продукції власного, досить обмеженого та порівняно однобічного господарства, продукції землеробських культур [37].

Ситуація із завоюванням або підкоренням землеробського суспільства кочовим, очевидно, стежується і в Південно-Східній Європі для часу перебування там сарматських племен. Так, у першій половині I ст. н.е. посилюються набіги сарматів на городища зарубинецької культури. А з середини I ст. н.е. сарматські племена закріплюються в басейнах річок Тясмина та Росі, на території сучасних Київської та Черкаської областей і на Поділлі [38]. Очевидно, на цей час відносини між кочовим та землеробським населенням стабілізувалися, у чому були зацікавлені обидві сторони. Землеробське населення в цьому випадку, очевидно, опинилося в підкореному становищі щодо кочівників [39]. Можливо, були встановлені відносини, які так чи інакше дозволяли співіснування двох світів, що знайшло свій прояв у появі змішаних зарубинецько-сарматських пам'яток [40]. Не виключено, що зазначений регіон могла контролювати окрема політична система типу вождівства, роль конічного клану в якому виконували кочівники, а землеробське населення було включене й підпорядковане цій системі.

Імовірно, що аналогічна ситуація відбувалася і на території Кримського півострова у відносинах сарматів із пізньоскіфським населенням Північно-Західного та Центрального Криму. Це в підсумку привело до примусової інтеграції кримського скіфського населення та груп сарматських племен. У результаті виникає скіфсько-сарматське об'єднання, яке складається в кінці II – початку III ст. н.е. в передгірному Криму і в якому керівні позиції в суспільстві мали перейти до прибульців. Однак це об'єднання внаслідок географічної близькості та, імовірно, слабкості й нерозвинутості внутрішньої структури стає в цей час залежним від Боспору та Херсонесу. [41].

Можна сказати, що кочові сарматські племена Північного Надчорномор'я у своєму суспільно-політичному розвитку теж знаходилися на етапі вождівства - універсального й щодо

кочових племен, що є для них, на думку деяких дослідників, максимально можливим в умовах кочового господарства рівнем розвитку [42]. Водночас необхідно зазначити, що все ж указані можливі суспільно-політичні утворення в середовищі сарматських племен регіону виявилися, імовірно, порівняно слабшими за аналогічні структури, створені землеробськими племенами східних германців, оскільки ведучі політичні позиції останніх на час "готських" війн залишаються незаперечними. Крім того, уже на час існування черняхівської культури, виділяється відчутний сарматський компонент, що вказує на користь включення принаймі частини кочового середовища до суспільно-політичної єдності, створеної землеробськими племенами на чолі зі східними германцями [43].

Загалом період кінця II – першої половини III ст. н.е. в Східній Європі характеризується досить складною ситуацією, у якій порівняно легко порушувалися старі зв'язки та контакти й, натомість формувалися нові [44]. Підсумком цих складних процесів, з одного боку, стало формування нової суспільно-економічної та, очевидно, якоюсь мірою і суспільно-політичної спільності, що в археологічному відношенні постала у вигляді черняхівської археологічної культури. Це, у свою чергу, призвело до активних зовнішньополітичних відносин варварського населення з Римською імперією, що набули на тривалий проміжок часу форми "готських" війн. Сучасні спеціалісти вважають, що війни та завоювання є не причиною, а наслідком виникнення розвинутих політичних структур, які й керували такими війнами. Водночас політичні структури, що виникали у варварському середовищі, значною мірою були обумовлені й рівнем його суспільно-економічного розвитку. До цього часу немає й такої важливої риси варварського суспільства, як професійна дружина, оскільки вона є наслідком централізації влади, потреби цієї влади у власному захисті та можливості поширення останньої на сусідів.

Тому можна припускати, що в кінці II – на початку III ст. н.е. в Південно-Східній Європі відбувалися процеси формування складних територіальних чіфдом на чолі, пепедусім, зі східногерманськими племенами, які могли виконувати в цьому суспільстві функції конічного клану, політичної адміністрації. На користь цього свідчать і останні дослідження, які вказують на вірогідність існування аналогічної політичної організації в давньослов'янського населення території Східної Європи в IV – V ст. н.е. [45]. Очевидно, що цей процес відбувався за допомогою завоювань та підкорення сусіднього населення. Так чи інакше період "готських" війн – це вже час, коли на означеній території існувало кілька значних територіальних вождівств, політична влада яких сприяла організації та мобілізації сил для військових дій на теренах Римської імперії. Закономірно, що суспільно-політичний розвиток варварського населення регіону, його рівень якомога краще відповідали планам щодо грабунку провінцій Римської імперії. Це знайшло свій яскравий прояв уже під час "готських" війн та успішних дій варварських політичних об'єднань у них. Участь у цих об'єднаннях протягом тривалого часу війн представників різних етнічних груп та варварських племен може опосередковано свідчити на користь схожого рівня їх суспільно-політичного розвитку, що й зумовило, зрештою, загальну ефективність дій та формування нової поліетнічної єдності в образі черняхівської культури. Такі процеси досить докладно досліджувалися на теоретичному та практичному рівнях вітчизняною етнографічною наукою, представники якої підкреслюють особливу важливість процесу міграції етнічних спільнот, під час якого відбувалася взаємодія між різними етнічними та політичними утвореннями. У процесі такої взаємодії йшли процеси формування нових суспільств та змін суспільно-економічного та суспільно-політичного характеру [46].

Відповідно, перебування варварського суспільства Південно-Східної Європи на етапі воєнної демократії в її найактивнішому вигляді – чіфдомі стало одним із головних чинників підготовки чисельних, тривалих та часто успішних походів варварів на територію провінцій Римської імперії. Ці активні стосунки варварської периферії із землями імперії, що мали переважно характер збройного протистояння, отримали назву "готських" війн і тривали з 232 до 270 р. н.е. Такий тривалий період варварської активності можна пов'язати як із самою принциповою спрямованістю чіфдому як політичної системи назовні, так і з досить міцною економічною базою варварів Південно-Східної Європи в цей час. Без достатньої кількості додаткового продукту в господарській діяльності жодне суспільство не в змозі утримувати за власний рахунок таку кількість воїнів протягом зазначеного тривалого часу. До того ж і сама система чіфдому як певний рівень політичного устрою суспільства була детермінована рівнем економічного розвитку цього суспільства. Остаточне вирішення питання рівня суспільно-політичного розвитку варварського населення Південно-Східної Європи ще попереду, проте віднесення його до етапу чіфдому дозволяє давати виважені та логічні відповіді на значну кількість проблемних запитань Північного Надчорномор'я часу "готських" війн.

Список використаних джерел та літератури

1. Рейда Р.М. Про суспільно-політичний устрій германських племен на території України у першій половині I тис. н.е. // *Магістеріум*. – 2005. – Вип. 20. – С. 77-83.
2. Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності (соціально-економічний розвиток черняхівських племен). – Київ: Наукова думка, 1964. – 356 с.; Корсунський А.Р. О социальном строе востготов в IV в. // *ВДИ*. – 1965. – № 3. – С. 54-74; Кропоткин В.В. К вопросу о развитии товарного производства и денежных отношений у племен черняховской культуры в III – IV вв. н.э. // *Ленинские идеи в изучении первобытного общества, рабовладения и феодализма*. – Москва: Наука, 1970. – С. 146-160; Симонович Е.О. Про соціальну структуру черняхівського суспільства за матеріалами поховального обряду // *Археологія*. – 1995. – № 4. – С. 37-49; Козак Д.Н. Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV – V ст. // *Археологія*. – 1995б – № 4. – С. 50-65; Козак Д.Н. Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя // *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е.* – Київ-Львів: РАС, 1999. – С. 80-93; Магомедов Б.В. Поховальні споруди як ознака соціального статусу в черняхівському суспільстві // *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян*. – Київ-Львів: РАС, 1997. – С. 79-85; Магомедов Б.В., Левада М.Е. Оружие черняховской культуры (к военно-политической истории Юго-Восточной Европы в I тыс. н.э.) // *Тезисы международной конференции "Византия и народы Причерноморья и Средиземноморья в раннее средневековье (IV – IX в.в.)"*. – Симферополь, 1994. – С. 38 – 40; Герета І.П. Проблема вивчення так званих князівських поховань черняхівської культури у світлі нових відкриттів // *Сто років вивчення культур поховань на Україні. Тези доповідей семінару (Київ, 14-16 грудня 1999р.)*. – Київ, 1999. – С. 9-11; Магомедов Б.В. Потойбічний бенкет у поховальному обряді черняхівської культури // *Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України*. – Київ, 2003. – С. 83-88.
3. Морган Л.Г. Древнее общество. – Л.: Изд-во Института народов севера ЦИК СССР, 1934. – С. 125; Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // *ИГАИМК*. – М.-Л.: Гос. социально-экономическое изд-во, 1934. – Вып. 87. – С. 321-331; Мишулин А.В. Древние славяне и судьбы Восточноримской империи // *ВДИ*. – 1939. – №1. – С. 305; Мишулин А.В. Материалы к истории древних славян (Введение) // *ВДИ*. – 1941. – №1. – С. 228.
4. Косвен М.О. К вопросу о военной демократии // *ТИЭ*. – 1960. – №54. – С. 241.
5. Там само. – С. 251.
6. Илюшечкин В.П. Сословно-классовое общество в истории Китая (опыт системно-структурного анализа). – Москва: Наука, 1986. – 497 с.; Илюшечкин В.П. Теория стадийного развития общества (история и проблемы). – Москва: Изд. фирма "Восточная литература" РАН, 1996. – 406 с.
7. Цигилик В.М. Населення Верхнього Подністрів'я перших століть нашої ери (племена липицької культури). – Київ: Наукова думка, 1975. – С. 140; Максимов Е.В. Зарубинецька культура на території УССР. – Киев: Наукова думка, 1982. – С. 158-160; Козак Д.Н. Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV – V ст. // *Археологія*. – 1995б. – № 4. – С. 60-62.
8. Козак Д.Н. Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV – V ст. – С. 50-65.
9. Гуревич А. Древние германцы // Гуревич А. Древние германцы. Викинги // Гуревич А. Избранные труды. В 4-х томах. – Том I. – Москва-Санкт-Петербург: Университетская книга, 1999. – С. 56-57.
10. Цигилик В.М. Племена липицької культури // *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час*. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 26.
11. Фёдоров Г.Б., Полевой Л.Л. Археология Румынии. – М.: Наука, 1973. – С. 210-212.
12. Bichir Gh. *Cultura Carpica*. – Bucuresti, 1973. – S. 174-177.
13. Там само. – S. 171-172.
14. Бандровский А.Г. Взаимосвязи Римской империи с племенным миром Карпатского бассейна // *Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н.э. – первой половины I тыс. н.э. на Юго-Западе СССР и сопредельных регионов*. – Ужгород, 1985. – С. 10-11.
15. Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністрів'ї і Західному Побужжі. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 38.
16. Смішко М.Ю. Племена культури карпатських курганів // *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час*. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 37; Баран В.Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – Київ: Наукова думка, 1981. – С. 149.
17. Козак Д.Н., Прищепя Б.А. Поховання пшеворської культури на Волині // *Сто років вивчення культур полів поховань на Україні (Тези доповідей семінару, Київ, 14-16 грудня 1999 р.)*. – Київ, 1999. – С. 15-16.
18. Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністрів'ї і Західному Побужжі. – Київ: Наукова думка, 1984. – С. 47.

19. Смішко М.Ю. Племена пшеворської культури // Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. – Київ: Наукова думка, 1976. – С. 36.
20. Корсунский А.Р. О социальном строе вестготов в IV в. // ВДИ. – 1965. – № 3. – С. 61-65.
21. Васильев Л.С. Становление политической администрации (от локальной группы охотников и собирателей к протогосударству - чифдом) // Народы Азии и Африки. – 1980. – № 1. – С. 178-186; Васильев Л.С. Протогосударство-чифдом как политическая структура // Народы Азии и Африки. – 1981. – № 6. – С. 158-175.
22. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайского государства (формирование основ социальной структуры и политической администрации). – Москва: Наука, 1983. – С. 32-33.
23. Там само. – С. 39.
24. Козак Д.Н. Основні напрямки етнічної історії України в II ст. н.е. – VII ст. н.е. // Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Харків: Око, 1996. – Історія. – Ч. 1. – С. 18.
25. Баран В.Д. Давні слов'яни. – Київ: ВД "Альтернативи", 1998. – С. 181.
26. Козак Д.Н. Основні напрямки етнічної історії України в II ст. н.е. – VII ст. н.е. – С. 18.
27. Козак Д.Н. Етнічні процеси в Україні наприкінці I тис. до н.е. – у I тис. н.е. // Етнічна історія давньої України // Колективна монографія. – Київ, 2000. – С. 185; Козак Д.Н. Сармати та слов'яни на Україні // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. – Київ, 2003. – С. 67.
28. Козак Д.Н. Етнічні процеси в Україні наприкінці I тис. до н.е. – у I тис. н.е. – С. 185.
29. Bichir Gh. Cultura Carpica. – Bucuresti, 1973. – S. 204.
30. Карышковский П.О., Клейман И.Б. Древний город Тира. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 129-131; Павленко Ю.В., Сон Н.О. Пізньоантична Тіра та ранньодержавне об'єднання візі готів // Археологія. – 1991. – № 2. – С. 9.
31. Ременников А.М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке н.э. – Москва: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 31-32; Колосовская Ю.К. Рим и мир племен на Дунае. I – IV вв. н.э. – Москва: Наука, 2000. – С. 135; Буданова В.П. Готы в эпоху Великого переселения народов. – СПб.: Алетейя, 2001. – С. 105.
32. Гиренко Н.М. Социология племени. Становление социологической теории и основные компоненты социальной динамики. – Ленинград: Наука, 1991. – С. 253.
33. Крадин Н.Н. Социально-экономические отношения у кочевников (современное состояние проблемы и ее роль в изучении средневекового Дальнего Востока) // Автореферат дис... канд. ист. наук. – Владивосток, 1990. – С. 13-14.
34. Костенко В.И. Сарматские памятники междуречья Дона и Днепра III в. до н.э. – середина III в. н.э. : Автореферат дис... канд. ист. наук. – Киев, 1981. – С. 22.
35. Гиренко Н.М. Социология племени. Становление социологической теории и основные компоненты социальной динамики. – С. 255-256.
36. Костенко В.И. Сарматские памятники междуречья Дона и Днепра III в. до н.э. – середина III в. н.э. – С. 22; Фокеев М.М. Населення Буджацького степу у I – IV ст. н.е. : Автореферат дис... канд. ист. наук. – Одеса, 1998. – С. 10.
37. Крадин Н.Н. Социально-экономические отношения у кочевников (современное состояние проблемы и ее роль в изучении средневекового Дальнего Востока). – С. 11.
38. Козак Д.Н. Сармати та слов'яни на Україні. – С. 65-66.
39. Там само. – С. 66.
40. Там само.
41. Пуздровский А.Е. Очерк этносоциальной истории Крымской Скифии во II в. до н.э. – III в. н.э. // ВДИ. – 1999. – № 4. – С. 109; Зубарь В.М. Херсонес Таврический и население Таврики в античную эпоху. – Киев: Шлях, 2004. – С. 188-189.
42. Васильев Л.С. Проблемы генезиса китайского государства (формирование основ социальной структуры и политической администрации). – Москва: Наука, 1983. – С. 32.
43. Магомедов Б.В. Сармати у складі черняхівської культури // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тисячолітті н.е. – Київ-Львів, 1999. – С. 132-142.
44. Шукін М.Б. К предыстории черняховской культуры. Тринадцать секвенций. // АСГЭ. – 1979. – № 20. – С. 83.
45. Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. – К.: Генеза, 2005. – С. 173-188.
46. Алексеев В.П., Бромлей Ю.В. К изучению роли переселения народов в формировании новых этнических общностей // СЭ. – 1968. – № 2. – С. 35.

SUMMARY

The article is devoted at the concerns to the social and political system of the barbarian tribes on the territory North Black sea in the second half of the II the A.D. – in the first half of the III the A.D.

Key words: *barbarians, the Northern Black Sea area, chief, archeological cultures.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена вопросам общественно-политического развития варварского населения Северного Надчерноморья в конце II – III в. н. э.

Ключевые слова: *варвары, Северное Надчерноморья, вождь, археологические культуры.*